

Klára PINEROVÁ

Do konce života. Političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita

Praha, Ústav pro studium totalitních režimů – Nakladatelství Lidové noviny 2017, 404 s., ISBN 978-80-87912-87-4 (ÚSTR), ISBN 978-80-7422-590-1 (NLN).

Život politických vězňů padesátých let dvacátého století představuje látku, k níž se historici opakovaně vrací. Důvodem je nejenom ostudná tabuizace tématu v době před rokem 1989, která způsobila zpoždění v nezbytné reflexi (nejen) na úrovni historiografické, ale také složitost a rozsah celého problému. Režim, který v únoru 1948 nastoupil po období oslabené a neúplné demokracie, začal okamžitě zatýkat své skutečné, domnělé i záměrně vykonstruované nepřátele a záhy je odsuzoval k drakonickým trestům včetně trestů nejvyšších. Postupné změny na scéně mezinárodní i domácí sice v řadě případů vedly k tomu, že si odsouzení své tresty neodpykali celé, nicméně bylo běžné, že i předčasně propuštění vězni (na základě amnestií, milostí prezidenta apod.) strávili ve vězení kolem deseti let.

O zhruba deseti letech po únoru 1948 lze říci, že neexistovala životní strategie, která by občana ochránila před rizikem, že bude zatčen a následně odsouzen v politickém procesu. V tomto období neexistovala žádná bezpečná „šedá zóna“ známá z dob normalizačních. Političtí vězni se rekrutovali nejen z vrstev, u nichž bychom to předpokládali (příslušníci buržoazie, antikomunisticky ladění intelektuálové apod.), ale i z ostatních společenských skupin, příslušníky vládní garnitury nevýjímaje.

Monografie Kláry Pinerové volně navazující na autorčinu diplomovou práci¹ zaujme nejen širokým záběrem, ale také pojetím, které se liší od přístupu většiny historiků, zabývajících se politickým vězeňstvím. Pinerová podrobně zkoumá vězeňskou zkušenost politických vězňů a analyzuje společnost, která se ve vězení vytvořila, a to z hlediska vývoje jejich identity. Autorka explicitně zdůrazňuje, že cílem knihy: „Nebylo tedy postihnout a vyjmenovat všechny druhy utrpení a represe [...] ale spíše analyzovat a popsat, jaký vliv měly na politické vězně [...], jaká traumata v nich vyvolaly.“ Tomuto záměru odpovídá i meziodborový přístup čerpající z psychologie a sociologie. Zejména je nutno ocenit ochotu pohybovat se na poli psychologickém, protože ukazuje zatím málo využívanou cestu, po níž se však historici mohou bezpečně vydat.

Kromě představení autorů z nehistorických oborů a vysvětlení jimi používaných pojmů/přístupů (kupř. „totální instituce“ apod.) se Pinerová rozhodla – ku prospěchu věci – pečlivě definovat i tak zdánlivě banální pojmy, jako politický vězeň, věznice, trestnice apod. Úvodní partie obsahuje i autorčino důležité rozhodnutí neuvádět celá jména spolupracovníků Stb a jiných bezpečnostních složek, zejména proto, že tito lidé jsou společností odsuzováni za morální selhání, zatímco zaměstnanci těchto složek, kteří spolupracovníky rekrutovali často neetickým způsobem, zůstávají mimo sféru zájmu veřejnosti. Skutečnost, že Pinerová svou práci do značné míry opírá o vzpomínky (písemné i ústní), ji v této úvodní části vedla i k rozboru vlastností paměti.

1 Klára PINEROVÁ, *Vývoj vězeňských subkultur v Československu v letech 1948–1960*, diplomová práce Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2006.

Za svého druhu úvodní lze považovat i kapitolu o vývoji československého vězeňství po druhé světové válce, v níž je nemalý prostor věnován tak zvané sovětizaci vězeňství, a kapitolu o nejvyužívanějších věznicích, trestnicích a pracovních táborech. Zde jsou kromě životních podmínek vězňů vylíčeny například i osudy některých jejich zaměstnanců.

Hlavní část monografie je rozdělena na dvě části: období vyšetřování až po soudní proces včetně a vězeňskou zkušenost v období po odsouzení. V souvislosti s vyšetřováním analyzuje Pinerová psychické, fyzické a sexuální násilí, jemuž byli vězni vystaveni. Poměrně známá fakta o naprosto nevyhovujících podmínkách na celách či o tom, že jen málokterí vězni tušili, proč byli zatčeni, doplňují analýzy vyšetřovacích metod, procesů dehumanizace a odstraňování identity spojené s rodinou, kariérou apod. Autorka poměrně přesně uvádí, jakým způsobem bylo u vyšetřovaných dosaženo pocitů zmatku, bezmoci, dezorientace, ale také deprese aj. Zvláštní pozornost je věnována i tzv. brainwashingu.

K zajímavým a částečně i demýtizujícím pasážím patří analýza způsobu vnitřního a ve velmi omezené míře i vnějšího boje vyšetřovaných s nastalou situací. Zatímco někteří svoji situaci dokázali zvládnout, jiné lidi vězení zcela psychicky zlomilo. Úspěšné i neúspěšné pokusy o sebevraždu jsou toho dokladem. Aureolu nezlomnosti politických vězňů za všech okolností, tak jak ji občas prezentují média, nahrazuje autorka lidštějším a pochopitelnějším obrazem lidí hluboce trpících, nejednou na dně svých sil.

V rámci analýzy vězeňské zkušenosti přibližuje Pinerová postupy, jakými se vězňové snažili politické vězně ovládat, popisuje sociální vztahy mezi vězni a vězňiteli i mezi vězni samotnými a také způsoby adaptace vězňů. Integrace vězňů do subkultury ostatních politických vězňů je tu představena jako jeden ze zachytných bodů, o něž se mohli odsouzení opřít. Odpovídající prostor je věnován trestům, odměnám, udavačství, vztahům s tzv. kontribučními i kriminálními vězni, vězeňským protestům apod.

V podkapitole nazvané „Prostor a čas“ jsou přiblíženy fyzické i imaginární hranice ve vězení a způsob (často nelegální) komunikace v rámci vězení, ale i s okolním světem. Velmi konkrétně jsou také popsány druhy prostorů, které političtí vězni směli či museli v jednotlivých zařízeních navštěvovat či obývat, velikost a podoba „vlastního“ obytného prostoru a také počet osob na celách. Čas je pojat jako subjektivní i objektivní veličina, přičemž Pinerová neopomněla zpracovat vězni často zmiňovanou jednotvárnost času, „úteky“ ve vzpomínkách do minulosti či vnímání biologických hodin u žen.

Genderový pohled potvrzuje určitou rozdílnost v chování, postojích a prožívání mužů a žen (ve vězení i po propuštění). Pinerová se také neobává témat jako je sexuální zneužívání (především) žen či úporná snaha vězňitelů vyvolat v ženách pocit studu za své ženství. V této souvislosti je však nutné vyslovit politování nad tím, že se nepodařilo dostatečně dobře zmapovat, jakým způsobem se vězněné ženy vyrovnávaly s měsíční periodou, přirozeným biologickým a vůlí neovladatelným procesem postihujícím většinu vězněných žen mladšího a středního věku, a to po stránce psychické i z hlediska obstarávání hygienických potřeb (autorka uvádí pouze poměrně známý fakt, že pardubické ženy kvůli nedostatku hygienických potřeb stávkovaly). Nadněst tato témata v rozhovorech s pamětníci patřícími do generace, pro jejíž příslušnice bylo obtížné o těchto věcech

mluvit, by jistě nebylo snadné. Nicméně kdo jiný než pamětnice, s nimiž si Pinerová dokázala vytvořit pěkné vztahy, se mohl k těmto tématům vyjádřit?

Závěrečná část je věnovaná období po propuštění z vězení. Kromě poměrně běžných a známých projevů šikany ze strany státu, včetně neúplného procesu rehabilitací, které způsobily společenskou izolaci politických vězňů, se tu Pinerová zabývá i subtilnějšími problémy, jakými byla absence smyslu života či psychické následky věznění v podobě posttraumatické stresové poruchy. Správně také autorka upozorňuje na frustraci politických vězňů, vyplývající ze zásluh připisovaných disidentům, v nejednom případě bývalým členům KSČ, a neexistenci organizace garantující psychickou podporu bývalým politickým vězňům.

Jak již bylo řečeno v úvodu, monografie Kláry Pinerové má široký záběr a její pojetí není obvyklé, byť psychologický pohled lze nalézt i v některých kratších studiích, věnovaných dílčím problémům politického vězeňství či jeho představitelům. Díky komplexnosti se kniha stává jednou z těch prací, které mají co nabídnout prakticky všem badatelům, zabývajícím se problematikou politických vězňů.

Význam této knihy však nespočívá pouze v jejím nemalém přínosu v oblasti vědecké. Po mnoha dekadách, někdy doslova na konci života, se příbuzní politických vězňů mohou seznámit s tím, čemu byli jejich blízcí vystaveni a jaký to na ně mělo vliv. Jinými slovy mají možnost pochopit jejich vnitřní život svázaný s pobytem ve vězení a z toho vyplývající chování po propuštění, které pro okolí nebylo vždy dobře srozumitelné. Ze stejných důvodů může být kniha prospěšná i psychologům a pracovníkům v sociálních službách.

Lucie Šmídová

Jan RANDÁK

V září rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956

Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2015

[vyšlo 2016], 404 s., ISBN 978-80-7422-373-0.

Postupně nabíhající šestistá výročí přelomových událostí husitského hnutí v českých zemích, počínaje rokem 2015 jako vzpomínkou na upálení M. Jana Husa, vyvolala a vyvolávají pozornost nejen odborného diskursu, ale také širší veřejnosti o tuto etapu našich dějin. Ta se totiž významně rozvinula do podoby vzpomínkové kultury. Od 19. století se historická vyprávění o husitství jako o jednom z vrcholných historických období stala jednou z hlavních výkladových os pohledu na národní minulost. Zejména díky pracím Františka Šmahela a Petra Čorneje se v posledních letech objevily významné syntetizující monografie ke dvěma hlavním protagonistům husitského hnutí, Janu Husovi a Janu Žižkovi, které se opírají o nejnovější faktografii i metody historické práce.¹

Velmi důležitý segment vnímání husitství v českých národních dějinách tvoří také jeho „druhý život“. Na utváření vzpomínkové kultury se podílely různé ideové proudy a nepřehlédnutelnou stopu zanechal ve formování paměti na husitství i komunistický

1 František ŠMAHEL, *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013; Petr ČORNEJ, *Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka*, Praha – Litomyšl 2019.